

ANAKSIMANDRAS IR RIBINĖS SĄVOKOS PAIEŠKOS

MYKOLAS DEGUTIS

Mileto mieste, kuriame gimė Anaksimandras, Praksiado sūnus, įvyko bene svarbiausias Vakarų kultūros perversmas, iš pradžių sudrebinęs vien Graikijos intelektualus, bet laiko eigoje įžiebęs nesustabdomą išminties meilę, kurią mes vadiname filosofija¹. Bet po tiek amžių (ir tokios ilgos filosofijos evoliucijos) gali kilti klausimas – ar Anaksimandras išties buvo tikras filosofas? O gal tokį titulą jis gavo vien dėl istorinio patogumo? Ar toks senas ir tik trupiniais išlikęs mąstytojas nusipelno filosofo titulo? Gal verčiau šį titulą palikti Platonui ar Aristoteliui, kurių išlikę ištisi tekstai iki šių dienų konkuruoja su moderniomis teorijomis?

Tokias abejones gali prasklaidyti filologinis ir istorinis darbas, būtinas ankstyviesiems filosofams pažinti. Vis dėlto jis nėra lengvas. Pirmųjų filosofų „tekstai“ dažniausiai tėra keli sakiniai, pacituoti gerokai po jų mirties. Negana to, didelė dalis jų teorijų mus pasiekė liudijimų pavidalu, jos dažnai perpasakotos daug vėlesnių autorių.

Vis dėlto jau Georgas Wilhelmas Friedrichas Hegelis ankstyviausiems graikų filosofams, vadinamiesiems ikisokratikams, skyrė nemenką dėmesį², o Martinas Heideggeris pastarųjų tekstuose ieškojo būties mąstymo ir jos užmaršties užuomazgos. Heideggerio pradėtas filosofinis atsižvelgimas į „pradinį mąstymą“ paspartino ir vėlesnius filologinius tyrinėjimus. Istoriame filosofijos pradžios taške mes galime ne tik pamatyti, kokia filosofija buvo kadaise, bet ir geriau suprasti filosofijos prasmę apskritai. Taigi tirdami ankstyvuosius filosofus turime išskirtinę galimybę atsakyti į klausimą – kas yra ir kam skirta filosofija?

Tad norėdami išsklaidyti abejones, tyrimui galime pasirinkti pirmo neabejotino filosofinio rašytinio teksto autorių – Anaksimandrą.

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT projektą „Studentų tyrimai vasaros metu“ (reg. Nr. P-SV-22-115).

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filosofijos istorijos paskaitos*, t. 1, iš vokiečių kalbos vertė ir pratarmę parašė Albinas Lozuraitis, Vilnius: Alma littera, 1999.

I. Prieš įsigilindami į Anaksimandro mintį turėtume trumpai apžvelgti kultūrinius pokyčius, vykusius tuo metu Graikijoje, dėl kurių Anaksimandras ir jo mokytojas Talis buvo iš dalies ir kalti. Galime spėti, kad pirmieji filosofai puikiai suprato, į kokius neištyrinėtus vandenį jie išplaukia. Klausimai, kuriuos jie sprendė, ir tai, kaip jie juos sprendė, buvo visai nauji. Taigi ankstyviesiems filosofams buvo svarbu save aiškiai atsieti nuo ankstesnės tradicijos dviem prasmėmis:

- 1) savo raiška (t. y. siekti naujo kalbinio skaidrumo ir minties tikslumo);
- 2) aptariamomis temomis.

Kad išvelgtume skirtumą tarp, viena vertus, išminčių, poetų ir, antra vertus, ankstyvųjų filosofų tradicijų, galime palyginti juos vien žanrine prasme. Poetų raiška radikaliai skyrėsi nuo kasdienės – visos poetų mintys buvo išsakomos eiliuotai. Pirmieji filosofai ir kiti tikrovės tyrėjai („istorikai“ Hekatajas ir Akusilajas) pasirinko prozinę raišką. Robertas L. Fowleris, puikiai apibendrinamas šiuolaikinius darbus, taip formuluoja šį skirtumą:

Poetai buvo smalsūs ir išmintingi, bet juos varžė daugelis aplinkybių, iš kurių ne mažiausiai svarbi buvo ta, kam jie kuria. O poetų kūryba buvo visas pakeistas: ne tik tekstas, bet ir daina, ir šokis, ir pasirodymas, ir ritualas. Nuo pat pradžios istoriografija priėmė formą paprasto teksto, kruopščiai tyrinėjančio savo šaltinius ir pateikiančio save tokiam pačiam tyrinėjimui. Čia buvo pabrėžiami atradimas ir kritika. Taip pat nebebuvo Mūzų, įkvepiančių kurti, jokių pretenzijų į tai, kad žinia kitus žemėje iš dangaus pasiekė per poetą: egzistavo tik prigimtinis autoriaus protingumas.³

Negana to, poezija graikų pasaulyje buvo glaudžiai susijusi su orali-ne tradicija, viešais skaitymais. Rapsodai, įsiminę ištisuos eilių tekstus, juos perdainuodavo susirinkusiems klausytojams. Bet tokio „teksto“ klausytojai negalėjo apžvelgti kritiškai, patys neatsimindami tikslios formuluotės sunkiai galėjo jį analizuoti ar sukritikuoti. Tuo tarpu prozinis tekstas nebuvo skirtas vien atlikimui, bet iš tiesų buvo paruoštas analitiniam skaitymui ir tyrinėjimui. Toliau Fowleris rašo:

Proza, kurią jau naudojo Jonijos mokslininkai, buvo natūralus pasirinkimas šiai komunikacijai. Tekstai, kaip galime pasakyti iš Hekatajo pradžios žodžių (fr. 1), buvo išleidžiami, kad būtų skaitomi „iš atstumo“ tų, kuriems buvo įdomu. Aišku, Hekatajas skaitė savo knygą viešai arba privačiuose susitikimuose, arba naudojo kaip paraginimą tose situacijose. Bet tekstas, kurį turime, nėra *aide-memoire*; tai knyga, skirta skaitytojui. Apie 500 m. pr. Kr. nebuvo daug skaitytojų,

³ Robert L. Fowler, *Early Greek Mythography*, t. II: *Commentary*, Oxford University Press, 2013, p. 12.

bet tie, kurie mokėjo skaityti, buvo geri. Nors Graikija buvo oralinė visuomenė, kai kurie graikai, kaip Hekatajas, buvo išskirtinai raštingi. Poetai taip pat buvo skaitytojai; visgi mes turime jų tekstus, nes jie juos užrašė, o Hekatajo laikais visokio pobūdžio poetinių eilučių (epinių, lyrinių, įtraukiant ir citarodijas, elegijas ir jambus, pranašystes) suskaičiuojama bent du šimtai tūkstančių. Toks oralinės enciklopedijos apribojimas iki tikslų ir aiškių formų tekstų turėjo paspartinti besikuriantį kritinį mąstymą; antropologinės paralelės rodo, kad raštingumas šiuo atžvilgiu yra svarbus. [...]. Raštingumo lygis ir jo kontekstas buvo tokie, kad graikų archajinio amžiaus pabaigoje sukėlė revoliuciją.⁴

Poetinės raiškos atsisakę autoriai norėjo pasaulį aiškinti kuo tiksliau. Tam buvo pasitelkti jau ir seniau naudoti gamtiniai ir paprasti įvaizdžiai, bet jų funkcija radikaliai pakito. Vaizdiniai, kuriais galėjo naudotis tiek Talis⁵, tiek Anaksimandras⁶ nupasakodami kosmoso tvarką, turėjo aiškia analogijos paskirtį, kurios nereikėtų maišyti su poetiniais įvaizdžiais, turinčiais sužavėti ir įtraukti klausytoją. Kaip teigia Jonathanas Barnesas:

Be kita ko, Talio argumentas turi ir šalutinį efektą. Visų pirma, tokia analogija yra pirmasis pavyzdys tos žymiosios ikisokratikų mąstymo charakteristikos: nuo Talio analoginiai įvaizdžiai ir argumentai tampa vis dažnesni; analogijos dažnai buvo kildinamos iš paprastų ir nemoksliskų aspektų ir dažnai genialiai perteikiamos.⁷

Puikaus poetinio kalbėjimo atsisakymo ir analogijos naudojimo pavyzdžio ilgai ieškoti nereikia, nes pats Anaksimandras tai puikiai atlieka. Savo ištaroje, kuri laikoma seniausiu Vakarų filosofijos tekstu, Anaksimandras mums pasakoja apie daiktų gimimą ir sunaikinimą. Ši ištara mus pasiekė Aristotelio *Fizikos* komentare, parengtame Simplicijaus. Ji skamba taip:

Iš kokių dalykų esantys daiktai gimsta, į tuos pačius jie ir sunaikinami, *nes pagal būtinybę jie teikia teisingumą [δίκη] ir atpildą [τίσις] vienas kitam dėl savo neteisybių, pagal laiko tvarką* – taip šiuos dalykus jis aptaria gana poetiškais žodžiais.⁸

Čia galime pastebėti kelis svarbius dalykus. Visų pirma, Anaksimandras nupasakodamas daiktų gimimą ir sunaikinimą pasitelkia sąvokas „teisingumas“ (δίκη) ir „atpildas“ (τίσις). Poetinėje tradicijoje, tokiu atveju, tikėtina,

⁴ Robert L. Fowler, *op. cit.*, p. 12.

⁵ *Thal.* D7 LM = A14 DK.

⁶ *Anaximand.* D29 LM = A22 DK.

⁷ Jonathan Barnes, *The Arguments of the Philosophers*, Routledge, 1979.

⁸ *Anaximand.* D6 LM = A9 DK (Simpl. *In Phys.* 24.13–25: Ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν· δίδοναι γὰρ αὐτὰ δίκη καὶ τίσις ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν, ποιητικωτέροις οὕτως ὀνόμασιν αὐτὰ λέγων). Vertime pažymėta autentiška ištaros dalis.

sutiktume pasakojimą apie Dzeusą, kuris šią tvarką įvykdo, galbūt mitą apie tai, kaip Dzeusas įsigalėjo Olimpe. Tuo tarpu Anaksimandras mums pateikia schemą to, kaip vyksta daiktų gimimas ir sunaikinimas, nenaudodamas jokių poetinių įvaizdžių; kaip įgyvendinamas teisingumas Anaksimandras nenusako, bet pateikia, kad tai įvyksta „pagal laiko tvarką“⁹. Negana to, ištaroje teigiama, kad „teisingumas“ ir „atpildas“ yra teikiamas „vienas kitam“, bet ne kokiai dievybei. Taigi iš karto galime pamatyti visai kitokį pasaulio aiškinimą ir tam pasitelktą raiškos būdą – daug tikslesnį ir aiškesnį vaizdą, kurį netgi pavadinčiau schema.

Ši ištara yra analoginė – vartojamos sąvokos ir įvaizdžiai glaudžiai siejasi su teismu ir teismine terminologija¹⁰. Taigi galime sakyti, kad daiktai, kaip ir žmonės, sprendžia „turtines“ bylas. Anaksimandras ir čia nepasitelkia jokio mitinio-poetinio įvaizdžio, bet aiškina pasaulį analogiškai, pagal to meto Graikijai aktualią socialinę patirtį¹¹.

Bet turbūt bene svarbiausias įrankis, pasitelktas siekiant aiškumo, buvo sąvoka. Šiuo aspektu Anaksimandras yra pirmasis ir svarbiausias mums žinomas autorius. Apie Talio tekstus, deja, negalime nieko pasakyti, kadangi šie, jei kokie ir egzistavo, neišliko. Bet panašu, kad Talis jokių nuoseklių sąvokų dar nevartojo. Jokios nuoseklios terminijos neturėjo ir poetai. Bruno Snellis mus patikina, kad Anaksimandras iš tiesų buvo pirmasis sąvoką pavartojęs autorius:

Seniausias filosofinis ir mokslinis terminas, kurį mes žinome ir kuris, panašu, buvo seniausias žinomas ir graikams, yra Anaksimandro *apeiron* – „beribis“ ar „begalinis“.¹²

Anaksimandro sąvoka išskirtinė ne vien tuo, kad tai „pirmoji mokslinė“ sąvoka, bet ji svarbi dar ir tuo, kokia forma ji pateikta. Anaksimandras naudoja išskirtinę graikų kalbos savybę, kurią vėliau įvaldys ir Parmenidas, ir Platonas – sudaiktavardinimą. Paprastai tariant, Anaksimandras nesiteikia apibūdinti kosmoso kaip vienokio ar kitokio objekto, apdainuoti jo grožio ir t. t. Jis mums aiškina kosmoso tvarkoje veikiančią principą, kurį jis imasi įvardyti viena sąvoka – τὸ ἄπειρον. Ir šis terminas nebėra siejamas su poe-

⁹ Andrew Gregory, *Anaximander a re-assessment*, London: Bloomsbury, 2016, p. 69.

¹⁰ Maria-Michela Sassi, *The Beginnings of Philosophy in Greece*, Princeton University Press, 2009, p. 39–40, 85–93.

¹¹ Jean-Pierre Vernant, *The origins of Greek thought*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1962, p. 121–122.

¹² Bruno Snell, „The Forging of Language for Science in Ancient Greece“, in: *The Classical Journal*, Baltimore, 1960, t. 56 (2), p. 50–60.

tiniais įvaizdžiais ar net analogijomis. Filosofinis mąstymas, kuris naudoja sudaiktavardinimo funkciją, dėmesį skiria jau nuo empiriškumo atribotoms sąvokoms. Kitaip tariant, filosofijoje naudojamos abstrakcijos. Hansas Georgas Gadameris teigia, kad sudaiktavardinimas prie būdvardžio niekatrosios giminės formos pridėdant artikelį teikia galimybę intencionalų objektą paversti subjektu:

Pirmoji produktyvi iš mums žinomų graikų gramatikos savybių (ji, be kita ko, egzistuoja ir vokiečių kalboje) yra niekatrosios giminės naudojimas, kuris leidžia minties intencionalų objektą pateikti kaip subjektą.¹³

Svarbus tokios abstrakcijos aspektas yra tas, kad ji leidžia perkelti įprastai predikatu esantį žodį į subjekto vietą¹⁴. Tarkime, gerai žinomas Platono vartotas žodis τὸ καλόν yra puikus to pavyzdys. Įprastame graikiškame sakinyje galėtume sutikti vartojamą žodį καλός (pvz., καλός δέμας 'gražus kūnas'). Žodis καλός reiškia 'gražus', taigi yra būdvardis. Bet Platonas sakydamas τὸ καλόν turi omenyje ne gražius dalykus ar žmones, t. y. ne predikatą, o patį grožį kaip tokį, kuris tampa nauju tyrimo subjektu. Tokia kalbos funkcija leidžia analitiškai tirti du dalykus vienu metu: pasaulį ir jam nupasakoti naudojamą kalbą.

Taigi τὸ ἄπειρον atveju galime teigti, kad kalbama ne apie kokį beribį objektą, personifikuotą dievą ar t. t., o apie patį „beribiškumą“ kaip tokį. Dėl savo abstraktumo ši sąvoka yra tik pamąstoma¹⁵. Šis sąvokos aspektas mums taps itin svarbus vėliau. Liudijimuose τὸ ἄπειρον forma yra gerai patvirtinta, pavyzdžiui, [...] φύσιν τινὰ τοῦ ἀπείρου¹⁶; [...] τὴν ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον¹⁷; [...] ποιοῦσι παρὰ τὸ ἄπειρον¹⁸.

Vis dėlto kontroversijų negalime išvengti dar net nepradėję užsiimti prasmine interpretacija. Palyginti neseniai tyrėjai Dirkas L. Couprie ir Radimas Kočandrle kritikavo įsitikinimą, kad Anaksimandras vartojo daiktavardinę formą¹⁹. Jų manymu, Anaksimandras niekada nevertėjo sudaiktavardintos sąvokos τὸ ἄπειρον, o tik būdvardį ἄπειρος, skirtą

¹³ Hans-Georg Gadamer, *The Beginning of Philosophy*, London: Bloomsbury Academic, 1996, p. 34.

¹⁴ Bruno Snell, *op. cit.*, p. 59.

¹⁵ *Ibid.*, p. 55.

¹⁶ *Anaximand.* D7 LM = A11 DK.

¹⁷ *Anaximand.* D10 LM = A14 DK.

¹⁸ *Anaximand.* D9 LM = A15 DK.

¹⁹ Dirk L. Couprie, Radim Kočandrle, „Anaximander's 'Boundless Nature'“, in: *Peitho / Examina Antiqua*, Poznań, 2013, t. 1 (4), p. 67.

kažkokiam kitam objektui, kuris buvo svarbus jo filosofinėje sistemoje (anot Couprie ir Kočandrle interpretacijos, tai buvo φύσις)²⁰.

Jų argumentas remiasi Aristotelio *Fizikos*²¹ tekstu. Čia Aristotelis skirsto apie begalybę kalbančius filosofus į dvi grupes. Pirmoji grupė, kuriai priskiriami Platonas ir Pitagoras, begalybę interpretuoja kaip savaime egzistuojančią substanciją²². Antroji grupė, kuriai priskiriami „visi kiti fizikai“ (οἱ δὲ περὶ φύσεως ἅπαντες), begalybę interpretuoja kaip predikatą ir priskiria ją kokiai kitai prigimčiai²³. Į antrąją grupę patenka ir Anaksimandras. Tai gi pagal juos Aristotelis nepriskiria Anaksimandro prie tų mąstytojų, kurie begalybę laikė atskiru dalyku.

Šiai pozicijai galima iškelti du prieštaravimus:

- 1) Aristotelis kalba apie „fizikus“ (φυσιολόγοι). Nėra savaime aišku, ar Anaksimandras patenka į šią mąstytojų aibę, o jeigu patenka, nežinome, ar toks Aristotelio interpretavimas yra teisingas;
- 2) Aristotelio τὸ ἄπειρον sąvokos vartojimas ganėtinai painus ir nėra aišku, ar Aristotelis teisingai suprato Anaksimandro apibrėžimą, ir ar jis iš viso jį pasiekė autentišku pavidalu²⁴. Tikėtina, kad Aristotelis begalybę laikė tik matematiniu reiškiniu, ko nedarė Anaksimandras.

Couprie ir Kočandrle pastangos įrodyti, kad Anaksimandras nevartojo sudaiktavardintos τὸ ἄπειρον sąvokos, yra ambicingos, bet visgi neturėtų mūsų gąsdinti. Svarbiausia suprasti, kad Aristotelio pateiktos ikisokratikų teorijos formuluotės retai būna patikimos. Aristotelio negalime ir galutinai atmesti, bet į jį reiktų žvelgti išskirtinai atidžiai ir atsargiai. Pradėdamas savo ankstyvųjų filosofų interpretaciją, Gadameris teigia:

Kas tik cituoja, iš karto ir interpretuoja, pagal tai kaip ir kokia forma pristato tekstą, kurį cituoja. Visi šie fragmentai surinkti ikisokratikų kolekcijose tėra citatos, kurios mūsų nepasiekė užbaigtuose ir išdirbtuose tekstuose, bet pasiekė per Platoną ir Aristotelį, peripatetikus, stoikus, skeptikus, Bažnyčios Tėvus – daugybę autorių, kurie visi cituoja juos ir apibūdina jų mąstymą, turėdami skirtingus pretekstus. Todėl mūsų pirmoji užduotis turėtų tapti šių tekstų, kuriuose išsamiai pateikiamas ikisokratikų interpretuotas mąstymas, studijavimas. Tik suprasdami pilną šių Platono ir Aristotelio tekstų kontekstą, galime suprasti teksto fragmentus, kuriuos Dielsas sutelkė savo leidiniuose.²⁵

²⁰ *Ibid.*, p. 79.

²¹ Arist. *Phys.* 202b30ff.

²² Arist. *Phys.* 203a4.

²³ Arist. *Phys.* 203a16.

²⁴ Andrew Gregory, *op. cit.*, p. 89.

²⁵ Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 34.

Taigi tirdami Anaksimandrą turime atsižvelgti į sudėtingą hermeneutinę savo padėtį. Kaip tokio nekritiško vertinimo pavyzdį galime pasitelkti net patį Simplicijų, kuris mums pristato Anaksimandro ištarą. Pabaigęs citatą, Simplicijus Anaksimandro mintį įvertina: „[...] taip šiuos dalykus jis aptaria gana poetiškais žodžiais“²⁶. Iš karto galime prieštarauti Simplicijui, nes jau parodėme, kad Anaksimandras gerokai skiriasi nuo poetų ir jo žodžiai čia visai ne poetiški. Bet neoplatonizmo atstovui Simplicijui jie galėjo atrodyti poetiški, lyginant juos su Platono ar Aristotelio filosofijomis.

Prieš pradėdami kalbėti apie Anaksimandro vartotos sąvokos filosofinę prasmę ir galimas interpretacijas, privalome turėti omenyje dar vieną problemą. Prieš tai apžvelgėme, kaip tyrėjai Anaksimandro filosofškumu suabejoja iš kalbinės pusės. Panašiai tyrėjai abejoja Anaksimandro statusu ir iš prasminės pusės.

Tokie tyrėjai kaip Normanas Sieroka²⁷ ir Marco A. Lopezas²⁸ abejoja, kad Anaksimandro mąstymas (ir vartota sąvoka) iš viso buvo filosofinis. Galime greitai apžvelgti jų argumentus. Sieroka teigia, kad Anaksimandro sąvoka τὸ ἄπειρον turėtų būti kildinama iš poetinės tradicijos. Tiksliau sakant, iš Homero ir Hesiodo poemų. Žodis ἄπειρον (ne sudaiktavardintomis formomis, kaip ἄπειρος, ἀπείρων, ἀπείριτος) nėra Anaksimandro išradimas. Jis pasirodo jau pirmuosiuose epiniuose tekstuose. Čia poetai jį naudoja apibūdinti, tarkime, ožkų kaimenei (αἴγες ἀπειρέσιαι²⁹) arba jūrai (πόντος ἀπείριτος³⁰). Negana to, Sieroka pamini ir Anaksimandro gimtąjį Miletą, kuris buvo uostamietis ir glaudžiai siejosi su jūra, laivininkyste ir prekyba jūroje. Taigi įkvėpimas Anaksimandru galėjo kilti iš Homero ir Hesiodo tekstų bei jūros vaizdo. Tokiomis aplinkybėmis esą galima paaiškinti ir Anaksimandro susidomėjimą geografija bei jo žemėlapiu³¹.

Toks Anaksimandro siejimas su poetine tradicija yra bergždžias. Tiesa, kad žodžio τὸ ἄπειρον šaknį skirtingomis formomis galime aptikti

²⁶ *Anaximand.* D6 LM = A9 DK: [...] ποιητικώτεροις οὕτως ὀνόμασιν αὐτὰ λέγων.

²⁷ Norman Sieroka, „The Bounds of Experience: Encountering Anaximander’s In(de)finite“, in: *Ancient Philosophy*, Charlottesville, Virginia, 2017, t. 37, p. 243–263.

²⁸ Marco A. Lopez, „Entre mitología, filosofía y ciencia: lo apeiron y la imagen de Anaximandro transmitida por la doxografía“, in: *Theoría. Revista del Colegio de Filosofía*, México, 2020, t. 37, p. 27–57.

²⁹ *Od.* ix 118.

³⁰ *Il.* i 350; *Od.* iv 510, x 195; *Theog.* 109.

³¹ Norman Sieroka, *op. cit.*, p. 9–13.

poetiniuose tekstuose. Vis dėlto ta maža detalė, kad ji randame „skirtingomis formomis“, nėra beprasmė, bet viską keičia iš esmės. Čia neverta išsiplėsti, nes jau anksčiau buvo minėta, kad Anaksimandro sąvoka yra abstrakcija (sudaiktavardinta ἄπειρος forma). Taigi jos prasmė stipriai skiriasi nuo poetiškos ir jų nederėtų gretinti. Taip pat galima šį argumentą apsukti ir teigti, kad poetiniuose tekstuose mes kaip tik niekur nerandame žodžio τὸ ἄπειρον, o tik skirtingas, nesudaiktavardintas jo formas.

Lopezoz pozicija labiau komplikuoja, bet tai nereiškia, kad ji yra patikima. Jis teigia, kad Anaksimandro τὸ ἄπειρον yra Eleusino misterijose įgautamos mistinės išminties atvaizdas, kurį galime pamatyti graikų šventyklų piešiniuose. Šie piešiniai būdavo rato formos ir turėjo atspindėti pasaulio kismo ciklą, kurį galimai apibūdina Anaksimandras savo ištaroje. Negana to, Lopezas atkreipia dėmesį į tai, kad Simplicijus pateikdamas τὸ ἄπειρον apibrėžimus, viename iš jų mini, kad tai gali reikšti „cirkuliarumą“ arba „labirintą“³².

Gali kilti klausimas – kas verčia daryti tokią jungtį? Lopezas teigia, kad Anaksimandro sąvokos kilmė iki šiol yra neaiški, todėl reiktų atmesti bet kokį mokslinį aiškinimą (kaip Charleso Kahno) ar panašias interpretacijas, kadangi tai anachronistinis būdas analizuoti Anaksimandrą³³. Gana ironiška, kad suabejojęs Kahno teorijos pagrįstumu, Lopezas kaip pagrindinę pasiūlo naudoti Simplicijaus pateiktą galimą τὸ ἄπειρον prasmę, kuri net jam pačiam nebuvo pirminė. Negana to, visi kultūriniai skirtumai, kurie atsiejia Anaksimandrą nuo ligtolės tradicijos (poetinio šnekėjimo atsisakymas ir t. t.), Lopezui atrodo visiškai neaktualūs ir turbūt įvykę nesąmoningai.

II. Kaip matome, Anaksimandro τὸ ἄπειρον sąvokos interpretavimas iki šiol lieka ganėtinai problemiškas. Neužtenka vien konstatuoti jos „terminologiškumą“ – ši sąvoka pasižymi ne tik išskirtine gramatine forma, reikia atskleisti ir jos specifinę filosofinę reikšmę. Iš esmės galima išskirti tris skirtingas pozicijas, kurias priima tyrėjai. Τὸ ἄπειρον gali reikšti:

- 1) „beribis“/„begalinis“ (*boundless, unlimited, limitless*);
- 2) „nepereinamas“ (*untraversable*);
- 3) „neapibrėžtas“ (*indeterminate, indefinite*).

Pagal pirmąją interpretaciją τὸ ἄπειρον reikštų „beribis“ arba „begalinis“, akcentuojant begalybės reikšmę. Teigiama, kad žodis τὸ ἄπειρον yra

³² Marco A. Lopez, *op. cit.*, p. 49–50.

³³ *Ibid.*, p. 30–37.

sudarytas iš *alpha privativum* ir daiktavardžio $\pi\epsilon\acute{\iota}\rho\alpha\varsigma$, kuris reiškia „riba“. Tokia pozicija paplitusi senesniuose tekstuose (tarkime, Johno Burneto³⁴, Eduardo Zellerio³⁵, iš šiuolaikinių tyrėjų – Jeano-Pierre'o Vernant'o³⁶). Tokios pozicijos pagrindinis argumentas yra tas, kad daiktai pasaulyje vienas kitą naikina ir nyksta (pagal išlikusią Anaksimandro ištarą), todėl šiai kaitai turi egzistuoti begalinis šaltinis, kad pasaulis neišnyktų.

Tokiai pozicijai galima pateikti du svarbius prieštaravimus:

- 1) elementų kaitai nėra reikalinga begalinė materija³⁷;
- 2) tokia interpretacija yra anachronistinė.

Prie pirmojo prieštaravimo verta pridėti, kad pagal Anaksimandro ištarą daiktai naikina ir keičia vienas kitą, taigi nėra būtinybės begaliniam materijos šaltiniui, kuris leistų „neišsekti“ visatos kismui. Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad leidimuose, kuriuos naudojo Zelleris ir Burnetas, Anaksimandro citatoje nebuvo žodžio $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\omicron\iota\varsigma$ („vienas kitam“)³⁸. Toks tekstas leistų manyti, kad daiktai sunaikinami negrižtamai. Taigi interpretacija iš karto įgautų poetinį ir teologinį aspektą, nes be $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\omicron\iota\varsigma$ daiktai teisingumą ir atpildą atiduotų nežinomam dalykui – o pagal daugelį interpretacijų dievybei (Anaksimandras buvo lyginamas su orfikais, tarkime, Zellerio tekste³⁹). Vėliau, paskelbus naujais rankraščių tyrimais paremtą tekstą (su $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\omicron\iota\varsigma$), interpretacija gerokai pakito ir buvo pradėta kalbėti apie kosmoso savi-pakankamumą ir ekvilibriumą (Kahnas)⁴⁰.

Kaltinimas anachronizmu taip pat nėra beprasmis. Andrew Gregory⁴¹ ir Danielis Grahamas⁴² parodo, kad graikų mąstyme begalybės matematinis ir fizikinis suvokimas atsirado gerokai vėliau, su Leukipo ir Demokrito

³⁴ John Burnet, *Early Greek Philosophy*, London: A & C Black, 1920, p. 39.

³⁵ Eduard Zeller, *Outlines of the History of Greek Philosophy*, translated with the author's sanction by Sarah Frances Alleyne and Evelyn Abbott, New York: Henry Holt and Company, 1881, p. 44.

³⁶ Jean-Pierre Vernant, *Myth and Thought among the Greeks*, translated by Janet Lloyd with Jeff Fort, Brooklyn: Zone Books, 2006, p. 122.

³⁷ Andrew Gregory, *op. cit.*, p. 67–70.

³⁸ Jaap Maansfield, „Bothering the Infinite: Anaximander in the Nineteenth Century and Beyond“, in: *Antiquorum Philosophia: An international journal*, Pisa, Roma, 2009, t. 3, p. 9–71.

³⁹ Eduard Zeller, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁰ Charles Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, New York: Columbia University Press, 1960.

⁴¹ Andrew Gregory, *Ancient Greek Cosmogony*, Bristol Classical Press, 2008.

⁴² Daniel Graham, *Explaining the Cosmos*, Princeton University Press, 2006.

siūloma begaline erdve, Zenono begaliniu dalumu ar Anaksagoro begalybe. Tiesa, toks argumentas nėra galutinis – vien dėl to, kad sąvoka nevartojama iki tam tikro teksto, tai dar nereiškia, kad autorius pats negalėjo jos sugalvoti. Bet čia verta atkreipti dėmesį į tai, kad jokie kiti senovės autoriai netapatina Anaksimandro τὸ ἄπειρον su, tarkime, Anaksagoro begalybe. Tai leidžia galvoti, kad Anaksimandro filosofijoje ši sąvoka turėjo kitokią prasmę, nei tolimesniame kontekste.

Antroji interpretacija, galima sakyti, pagerina pirmesnę, kadangi ji atsiduria viduryje (tiek chronologine, tiek idėjine prasme) tarp „begalybės“ ir „neapibrėžtumo“ interpretacijų, kaip tarpinė pozicija. Anaksimandro tyrimuose turbūt viena svarbiausių yra Kahno pozicija. Jo pateiktas filosofinis Anaksimandro modelis ilgą laiką formavo tyrimų tradiciją ir iš tiesų dar dabar yra aktualus. Pagal Kahną, ne Aristotelį, o Anaksimandrą galime laikyti pirmuoju tikru mokslininku, padėjusiu pamatus šiuolaikiniam mokslui. Šio filosofo mąstyme galime išvelgti ne tik Jonijos filosofams įprastą natūralizmą, bet ir naują susidomėjimą geometriniu pasaulio aiškinimu, kuriuo jis radikaliai skiriasi nuo Homero. Kaip sako Kahnas:

Poetinis Tartaras yra suvokiamas vaizdingai ir dramatiškai. Tuo tarpu diagrama [žemės modelis, – M. D.] reikalauja ne dramatiškumo, o tikslaus geometrinio išsidėstymo ir niekas negali būti labiau svetima poeto mąstymui, nupasakojant tokias mistiškas vietas. Kita vertus, tai būdingas Anaksimandro požiūrio bruožas – žemė tiesiogiai tinka geometriniam vaizdavimui.⁴³

Be naujo geometrinio požiūrio į pasaulį Anaksimandras, anot Kahno, dar pasiūlo ir originalią kosmologinę poziciją. Anaksimandro τὸ ἄπειρον yra begalinė masė, kuri apsupa visą pasaulį ir iš kurios gimsta visi daiktai. Čia esama įdomių Kahno pastebėjimų apie daiktų atsiradimą (γένεσις). Jo manymu, pagal Anaksimandrą visata atsirado ir toliau kinta dėka τὸ ἄπειρον, kuris turi neišsenkamo šaltinio funkciją. Iš esmės, Kahnas tokią interpretaciją apgina pateikdamas kritiką γένεσις fenomeno interpretacijai, kurią dažnai palaiko tyrėjai – esą kismas vyksta iš vienos ir tos pačios materijos, o nauja materija negali atsirasti (kaip, tarkime, mano Francisas Macdonaldas Cornfordas⁴⁴). Tokį γένεσις suvokimą, pagal Kahną, priims tik Parmenidas, gerokai vėliau, taigi manyti, kad tokią poziciją priima ir Anaksimandras, yra anachronistiška. Anot Kahno interpretacijos, daiktai,

⁴³ Charles Kahn, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁴ Francis Macdonald Cornford, *Principium Sapientiae*, Cambridge University Press, 1952, p. 178.

kurie kinta (pagal ištarą), nekeičia vienas kito, bet sunyksta ir iš naujo atsiranda. Taip yra todėl, kad, Anaksimandro manymu, γένεσις gali vykti tik atsirandant naujai materijai, bet nesikeičiant tai pačiai⁴⁵. Taigi bet kokiam atsiradimui reikia šaltinio ir toks šaltinis yra τὸ ἄπειρον:

Jis [Anaksimandras] priėmė kaip neabejotiną faktą, kad vienas dalykas gali kilti iš kito, kaip diena kyla iš nakties, pavasaris iš žiemos ir jis tai išreiškė pačiu svarbiausiu būdu, kokį tik galėjo įsivaizduoti jis pats ar to meto žmonės – pagal analogiją su gyvų organizmų generacija. Jis padarė išvadą: kadangi sudėtiniai pasaulio principai, kaip mes juos pažįstame, egzistuoja nuolatinėje ir abipusėje transformacijoje, jie patys kilo iš kažkokio dar pastovesnio šaltinio, kuris mums iš dalies arba visiškai nepažinus, bet kuris turi būti toks, kad suteiktų neišsenkantį kūrybinės galios ir materijos rezervą. Jis šį nepažinų pasaulio šaltinį vadino τὸ ἄπειρον, „tai, kas neišsenka“ ir jį tapatino su panašiai paslaptingu kūnu, kuris laiko pasaulį savo „rankose“.⁴⁶

Tokia interpretacija gali atrodyti identiška prieš tai aptartai matematinės begalybės pozicijai. Bet šias interpretacijas skiria du fundamentalūs principai:

- 1) pagal Kahną, τὸ ἄπειρον yra visa ko šaltinis ne kaip matematinė, o kaip erdvinė begalybė⁴⁷;
- 2) τὸ ἄπειρον yra kosmologinis pradžios taškas, taigi jis ne tik paaiškina, kaip dabar pasaulyje vyksta γένεσις, bet ir kaip pasaulis galėjo apskritai atsirasti. Τὸ ἄπειρον tampa prieš bet kokį laiką ir bet kokį kismą egzistavusiu dalyku.

Pirmuoju punktu Kahnas atskiria Anaksimandrą nuo poetinės tradicijos ir parodo galimą jo idėjų santykį su kitais Mileto mąstytojais. Pasaulio principas nėra kokia nors personifikuota dievybė, bet yra erdvinis principas – taigi čia akivaizdžiai atsisakoma mitinio-poetinio pasaulio aiškinimo. Negana to, panašiai kaip ir Talis, Anaksimandras pasiūlo natūralistinę priegą prie kosmologijos, t. y. jo principas yra susijęs su imanentiniu pasauliu. Tiesa, čia pat galime pastebėti, kad nuo Talio jis taip pat ir radikaliai skiriasi – jo principas nėra joks konkretus elementas, bet kažkas kita.

Prie antrojo punkto verta pastebėti, kad, pasak Kahno, Anaksimandras savitai prieina prie pasaulio pradžios klausimo. Ne taip, kaip poetai, pasakojantys įvairias istorijas arba iš vis nieko nepasakantys apie pasaulio pradžią, Anaksimandras pasaulio susikūrimui pasiūlo vieną principą (vėl ne

⁴⁵ Charles Kahn, *op. cit.*, p. 236.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 237.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 233.

dievybę, o principą). Vis dėlto τὸ ἄπειρον tampa beveik transcendentine tikrove – jis egzistavo prieš laiką⁴⁸.

Reikia pripažinti, kad Kahno koncepcija, nors ir įtakinga, nėra nuosekli ir vientisa. Kahnas Anaksimandrą laiko pirmuoju mokslininku, padėjusiu pamatus Vakarų mokslo tradicijai, o jo sąvoka yra mokslinis terminas, skirtas erdviniam principui įvardyti. Kita vertus, Kahnas Anaksimandro nevadino grynu filosofu ir jo τὸ ἄπειρον sąvokos nelaikė aukščiausio lygio abstrakcijos pavyzdžiu. Jo manymu, τὸ ἄπειρον Anaksimandro mąstyme užėmė tik kosmologinę poziciją (kaip pradžios taškas ir materijos šaltinis). Tai turėtų įrodyti ir Kahno pateikiama τὸ ἄπειρον etimologija. Pagal jį, τὸ ἄπειρον sąvoka sudaryta iš *α* *privativum* ir veiksmažodžio περάω, kuris reiškia „praeiti“. Tokiu atveju, τὸ ἄπειρον reikštų „nepereinamas“, t. y. didžiulis, net sunkiai suvokiamo dydžio kūnas, bet, kita vertus, ne koks nors už erdvės esantis dalykas. Tokia samprata, gerokai besiremianti į metaforišką „nepereinamumą“ (kaip, pvz., jūra – žr. aukščiau), sunkiai išlaiko savo tapatumą visuose tyrimo kontekstuose. Gregory taikliai pastebi:

Viena problema, kurią aš matau Kahno *apeiron* pozicijoje yra ta, kad „nepereinamas“ labai greitai virsta „begalinis“. [...] Pagal Kahną, Anaksimandro *apeiron* yra „didelė, neišsenkanti masė, besiskleidžianti į visas puses be pabaigos“. [...] Taigi „nepereinamumas“ tapo begalybe, o Anaksimandras atomistų pirmtaku.⁴⁹

Maža to, Kahnas, galbūt veikiamas kai kurių liudijimų, kurie τὸ ἄπειρον vaizduoja ne vien kaip kosmologinę, bet ir metafizinę sąvoką⁵⁰, kalba ir apie τὸ ἄπειρον visišką ar bent dalinį „nepažinumą“, už pažinimo ribų esantį „kūrybinės galios ir materijos rezervą“. Šis Kahno interpretacijos nenuoseklumas atskleidė vieną svarbiausių probleminių klausimų – ar τὸ ἄπειρον, kad ir kaip materijos rezervuaras, priklauso pasaulio sąrangai ir tėra kosmologinis, taigi empirinis pradai, ar traktuotinas, vėlgi anachronistinę sąvoką vartojant, kaip transcendentinis principas, ar bent kosmosui išorinė *causa efficiens*.

Trečią būdą interpretuoti τὸ ἄπειρον pasiūlė Paulas Tannery 1904 m.⁵¹, vėliau jį atgaivino Dirkas L. Couprie 2013 m.⁵² Šie tyrėjai siūlo vertimą „ne-

⁴⁸ *Ibid.*, p. 238.

⁴⁹ Gregory Andrew, *op. cit.*, p. 88.

⁵⁰ Tarkime, *Anaximand.* D7 LM = A11 DK; *Anaximand.* D10 LM = A14 DK; *Anaximand.* D11 LM = A1 DK.

⁵¹ Paul Tannery, „Pour l’histoire de la science hellène“, in: *Revue Philosophique de la France et de l’Étranger*, Paris, 1889, t. 27, p. 488–503.

⁵² Dirk L. Couprie, Radim Kočandrle, *op. cit.*, p. 67.

apibrėžtas“, nes pagal juos žodis τὸ ἄπειρον yra sudarytas iš *alpha privativum* ir daiktavardžio πεῖρα (kylančio iš veiksmažodžio πεῖρασθαι, kuris reiškia „patirti“). Tokiu atveju, τὸ ἄπειρον reikštų „neapibrėžtas“, turint omenyje antjusliškumą, ne empirinę prigimtį.

Tokiai pozicijai paremti pateikiami du argumentai:

- 1) daiktų pradai negali būti vienas iš elementų, nes tada visi daiktai turėtų tik to daikto savybes. Tarkime, jei viskas kiltų iš vandens, tai viskas turėtų vandens savybes. O taip nėra, todėl visa ko pradai turi būti kas nors kita, neapibrėžta, nepasižymintis jokiais empiriškai patiriamomis savybėmis;
- 2) jeigu vienas iš elementų būtų begalinis, tai jis sunaikintų visus kitus elementus. Tačiau jeigu begalinis elementas yra nepanašus į nė vieną iš mums gerai žinomų elementų, tai neįvyks⁵³.

Šie du argumentai labai skirtingo pobūdžio. Pirmąjį mums pateikia šiuolaikiniai autoriai (Lawrence'as J. Hatabas⁵⁴, Richardas D. McKirrahanas⁵⁵, Alex Priou⁵⁶). Antrasis argumentas mums pateiktas paties Aristotelio.

Pirmajam šios pozicijos argumentui galima iškelti du prieštaravimus. Visų pirma:

- 1) jeigu τὸ ἄπειρον negalėjo būti nei oras, nei vanduo, tai nereiškia, kad jis buvo koks nors neapibrėžtas dalykas. Šis argumentas implicuoja didelį minties šuolį. Nuneigdami τὸ ἄπειρον kaip vieną iš mums žinomų elementų, negalime jo automatiškai paversti neapibrėžtu dalyku⁵⁷. Tiesa, negalime nuneigti, kad τὸ ἄπειρον Anaksimandras pasiūlė kaip atsaką Taliui – atrodo tikėtina, kad viename mieste, vienu metu gyvenę, panašiais dalykais užsiėmę žmonės galėjo vienas kitą pažinti. Negana to, liudijimuose dažnai minimas šių trijų vyrų santykis. Vis dėlto reiktų būti atsargiems priskiriant Anaksimandrui argumentus, dėl kurių nesame tikri;
- 2) verta paminėti ir kitą svarbią opoziciją šiam argumentui. Tarp liudijimų galime surasti pasakojimą apie kosmoso atsiradimą. Ten minima, kad:

⁵³ Arist. *Phys.* 3.3 204b22–29; *Phys.* 3.3 204b22–29.

⁵⁴ Lawrence J. Hatab, *Myth and Philosophy, a Contest of Truths*, Open Court, Illinois: La Salle, 1990.

⁵⁵ Richard D. McKirrahan, *Philosophy before Socrates*, Indianapolis: Hackett, 2010.

⁵⁶ Alex Priou, „...Going further down the road...: The origin and foundations of Milesian thought“, in: *The Review of Metaphysics*, Washington, DC, 2016, t. 70, p. 3–31.

⁵⁷ R. M. Dancy, „Thales, Anaximander, and Infinity“, in: *Apeiron*, De Gruyter, 1989, t. 22 (3), p. 149–190, ypač p. 151.

Jis sako, kad dalis visad tveriančio [ἄϊδιος], kuris yra gimdantis karštį ir šaltį, atsiskyrė besikuriant pasaulio tvarkai ir iš to atsirado kažkokia ugnies sfera, kuri apsupo orą, esantį aplink žemę, kaip kad žievė [φλοιός] ant medžio.⁵⁸

Taigi pagal šį liudijimą τὸ ἄπειρον sąvoka nebeatrodo siejama su elementų kaita, bet yra skirta paaiškinti kosmoso atsiradimui ir pasaulio susiformavimui. Čia sąvoka vartojama grynai kosmogonine prasme.

Prieš antrąjį argumentą galime panaudoti panašų prieštaravimą. Jeigu nė vienas iš elementų negali būti begalinis, tai nereiškia, kad toks elementas gali būti (o svarbiau, kad pagal Anaksimandrą buvo) τὸ ἄπειρον. Taip pat Aristotelis pats niekada taip neargumentuoja⁵⁹.

Vis dėlto neverta tokios interpretacijos visiškai atmesti, kitaip nei pirmosios. Galbūt negalime įrodyti, kad Anaksimandras teigė, jog τὸ ἄπειρον yra neapibrėžtas daiktų pradai, bet tokią hipotezę visgi galime iškelti. Tokia hipotezė neblogai įsilieja į bendrą turimą Anaksimandro filosofijos modelį.

Verta paminėti dar vieną Anaksimandro interpretaciją. Tai bandymas pažvelgti į Anaksimandrą iš kitokios perspektyvos. Vernant'o struktūralistinė pozicija ne tiek siekia paaiškinti, kas yra τὸ ἄπειρον „savaimė“, o surasti galimą šios sąvokos kilmę ir jos funkcionavimą. Vernant'as racionalumo apskritai iškilimą siejo su mikėniškosios visuomenės, kitaip dar vadinamos „rūmų visuomenės“, griūtimi ir išskylančiomis naujomis politinėmis santvarkomis. Mikėniškąjį karalių (βασιλεύς), valdantį, galima sakyti, monarchijos principu, pakeičia besiformuojančios demokratijos. Galia sutelkta jau nebe viename asmenyje, o miesto centre (agoroje), kuriame plėtojamas politinis diskursas. Tokį naujos socialinės realybės susiformavimą Vernant'as laiko pagrindu, kuris leido atsirasti ir naujo pobūdžio racionalumui. Įvaizdis, kai įstatymus nusako nebe vienas karaliaus, o bendras piliečių susirinkimas, atsikartoja ir perėjime nuo mitologinio prie filosofinio mąstymo. Pasaulio nebevaldo Dzeusas ar kokios kitos dieviškos galios, o racionalūs dėsniai, kurie visiems nusako bendrą tvarką.

Aiškindamas visą šią schemą Vernant'as dažnai pasitelkia Anaksimandrą, kadangi jis puikiai iliustruoja jo mintį. Vernant'o manymu, Anaksimandro kosmologinis modelis išskirtinai aiškiai atkartoja naują socialinę realybę. Žemė kybo ore dėl to, kad yra tolygiai nutolusi nuo visatos kraštų, panašiai kaip ir miesto valdžia sutelkta miesto centre ir visus paverčia lygiais, t. y. yra nuo visų tolygiai nutolusi arba visiems lygiai artima:

⁵⁸ *Anaximand.* D8 LM = A10 DK.

⁵⁹ H. B. Gottschalk, „Anaximander's Apeiron“, in: *Phronesis*, Leiden, 1965, t. 10, p. 51.

Joks elementas ar dalis pasaulio nebebuvo privilegijuotas kitų kaina; jokia fizinė galia nebebuvo dominuojančioje *basileus* pozicijoje ir nevykdė savo *dynasteia* kitų dalykų atžvilgiu. [...] Monarchija buvo pakeista, kaip gamtoje, taip ir mieste, isonomijos valdymu.⁶⁰

Naujo demokratinio mąstymo įvaizdžius Vernant'as išvelgia ne tik Anaksimandro kosmologiniame modelyje, bet ir mums aktualioje τὸ ἄπειρον sąvokoje. Anot jo, τὸ ἄπειρον tampa viską valdančiu principu. Bet jis nevaldo pasaulio kaip karalius ar tironas, o greičiau nusako visiems dalykams bendrą tvarką, pagal kurią jie visi egzistuoja. Tokiu atveju nė vienas elementas negali turėti absoliučios tironiškos valdžios (κρατός) kitiems elementams, nes tai neatitiktų teisybės. Taigi, pasak Vernant'o, τὸ ἄπειρον yra kitoks nei visi kiti elementai ir tvarko pasaulį pagal lygybės prieš įstatymą (*isonomia*) principą:

Kartu su šia samprata iškilo ir atsisakymas *arche* poziciją suteikti vandeniui (Talis) ar orui (Anaksimenas), ar bet kokiam kitam elementui. Anaksimandras pirmąją substanciją – „begalinę, nemirtingą ir dievišką, valdančią viską“ – suvokė kaip atskirą realybę, kitokią nei visi elementai; ji sudarė jų bendrą pradą ir buvo neišsenkantis šaltinis, iš kurio visi tolygiai maitinasi.⁶¹

Taigi, pagal Vernant'ą, τὸ ἄπειρον turėtų būti laikomas pasaulio valdymo principu. Viena vertus, τὸ ἄπειρον radikaliai skiriasi nuo visų kitų elementų, bet, kita vertus, ji nėra koks dieviškas dalykas, o lygybės principas, kurį galime sutikti ir socialinėje patirtyje.

Kaip matome, tyrėjai nepasiūlo vienos sutartinės „teisingos“ interpretacijos šiai Anaksimandro sąvokai. Viena vertus, visos skirtingos pozicijos turi savų stiprybių ir silpnybių, todėl nė viena iš jų negalime aklaai pasitikėti, bet ir nė vienos negalime lengvai atmesti kaip nepagrįstos. Kita vertus, ir pačių duomenų stoka neleidžia užimti griežtos pozicijos. Galiausiai reikia konstatuoti, kad interpretacijų skirtumai priklauso ir nuo skirtingų prieigų, todėl skirtingi požiūriai į pagrindinę Anaksimandro sąvoką ir jo filosofines pažiūras apskritai nebūtinai paneigia vienas kitą.

III. Aptarę svarbiausias τὸ ἄπειρον interpretacijas, galime išryškinti kelis momentus, kurie leidžia peržengti apžvelgtos diskusijos rėmus. Negalima neigti detalios filologinės ir istorinės diskusijos vertės, tačiau tai pirmiausia filosofinė sąvoka, kurios dėl jos ankstyvumo neturime įsprausti į anachro-

⁶⁰ Jean-Pierre Vernant, *op. cit.*, p. 121–122.

⁶¹ *Ibid.*

nistinius vėlesnių daug labiau išplėtotų filosofinių sistemų rėmus. Drauge reikia ir pamėginti, kiek leidžia išlikusi medžiaga, suvokti τὸ ἄπειρον funkciškai, to meto minties kontekste ir paties Anaksimandro filosofijoje.

Kai kurie filosofijos istorikai stipriai vizualizavo τὸ ἄπειρον kaip visatą supantį žiedą. Tai veda prie klaidinančios dilemos, ar apeironas turi būti suprastas kaip materialus ir vos ne fizinis materijos šaltinis, ar jis yra kažkokia kita tikrovės forma. Martinas Heideggeris jau 1941–1942 m. pastebėjo šios skirties neproduktyvumą. Kad ir kaip vertintume Heideggerio filosofines prielaidas, reikia pripažinti, jog

Kas yra esmiška ἄπειρον, glūdi ne jo nemedžiagiškume (*Un-stofflichen*), todėl ir ne atskyrimo tarp medžiagiško ir nemedžiagiško (*Unterscheidung des Stofflichen und Nichtstofflichen*). Tai iš tiesų būtų tik skirtis tarp esinių, skirtis, kuri laikosi medžiagiškumo ir nuo jo pradeda. Lemiamas dalykas čia tas, kad būtis yra atskiriama nuo esinių (*gegen Seiendes*).⁶²

Galima nesutikti su paskutiniu Heideggerio sakiniu, kaip ir su visa jo filosofija, tačiau aišku, kad koncentruojantis į šią materialaus/nematerialaus dilemą, pražiopsome kažką svarbesnio – apeirono filosofinę funkciją.

Tradiciškai sakoma, kad ankstyvieji graikų filosofai ieškojo ἀρχή – tikrovę sudarančio prado. Filosofijos istorikai dabar kritikuoja tokį teiginį – neva ἀρχή esanti Aristotelio sąvoka, pastarojo retrospektyviai primesta ankstesniems filosofams. Net jei tai tiesa, reikalo esmė nekinta – bent jau miletiečiai filosofai stengėsi atsakyti, iš ko sudaryta visa tikrovė, nesvarbu, ar vartojo ἀρχή sąvoką, ar ne.

Pradėkime Talio vandeniu. Talis bando paaiškinti kosmoso susikūrimą ir pateikia savo teoriją – žemė plūduriuoja vandenyje (kaip malka), iš to vandens ji ir atsirado. Prieš mūsų akis iškyla labai tiesmukas vaizdas: anot Talio, norint paaiškinti kosmoso tvarką, užtenka žemiškų pavyzdžių. Bet tokiam aiškinimui staigiai iškyla daug prieštaravimų. Kaip, tarkime, toks sunkus dalykas kaip žemė gali plūduriuoti vandenyje? Kodėl viskas nepavirsta vandeniu? Kaip žemė susikuria iš vandens? ir t. t. Tokia imanentinė pozicija filosofiniu klausimu – įvardinant ne vien elementą, bet ir pasirenkant vieną iš žinomų elementų – mus glumina. Iškyla filosofinis paradoksas – ar tikrai galime empirinį pasaulį ir jo procesus paaiškinti pagal tame pačiame empiriniame pasaulyje atrastą daiktą?

⁶² Martin Heidegger, *Gesamtausgabe 71: Das Ereignis*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2009, p. 40; plg. „Der Spruch des Anaximander“, in: Martin Heidegger, *Holzwege*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1950, p. 296–343.

Tokį „elementarų“ pasaulio aiškinimą dar galime pavadinti daliniu. Talio teorijos, panašu, buvo skirtos atsakyti į tam tikrus praktiškai žmonėms aktualius klausimus: žemės drebėjimai, saulės užtemimai, cunamiai ir t. t.⁶³ Talis buvo tarpinė figūra tarp tradicinės išminties ir filosofijos, todėl jo padėtis filosofijos istorijoje ganėtinai keblī⁶⁴. Tai galbūt paaiškina, kodėl jo mąstymas niekada nepasiekė pakankamo abstraktumo lygio, kad tikėtų atsakyti į kelis klausimus vienu metu.

Tradicijoje kaip Mileto „mokyklos“ atstovas dar nurodomas ir Anaksimenas. Jis, pagal liudijimus, kūrė po Anaksimandro. Savo filosofijoje Anaksimenas pateikė dar kitą pasauliui paaiškinti skirtą principą – orą (ἀήρ). Idėjų istorijos prasme tokia chronologija atrodo labai keista. Sunku įsivaizduoti, kad po Anaksimandro, kaip spėjama, atsako Taliui, Anaksimenas galėjo paprieštarauti Anaksimandruui sugrįždamas prie primityvokos natūralistinės teorijos. Dėl to kai kurie tyrėjai pradėjo abejoti, ar Anaksimenas išties yra vėliausias Mileto mokyklos atstovas, tokią poziciją noriau pripažindami Anaksimandruui?⁶⁵

Tiesą sakant, tiksli chronologija čia nelabai svarbi – negalime dėl jos būti tikri. Svarbiau čia tos pačios epochos mąstytojų idėjų sąsajos. Anaksimeno ἀήρ ir Talio vanduo pasižymi neapibrėžtumu, aiškių ribų neturėjimu, takumu, neapčiuopiamumu. Anaksimandro τὸ ἄπειρον irgi yra „neapibrėžtas“, panašiai kaip Talio ir Anaksimeno pasirinkti pasaulio pradai. Vis dėlto Anaksimandro sąvoką sieti su oru ar vandeniu nebūtų adekvatu⁶⁶. Nors visi trys mąstytojai įvardija „neapibrėžtus“ pasaulio pradus, tačiau Anaksimandro pradai yra gerokai kitoks – jo net nederėtų vadinti paprastu „pradu“. Geresnis pavadinimas jam – „tikrovės aiškinimo principas“, kadangi jis skirtas ne supaprastinti, o aiškinti pasaulį. Vanduo ir oras tėra elementai, tuo tarpu Anaksimandras pasitelkia juos peržengiančią sąvoką. Nors galime sakyti, kad vanduo arba oras gali būti ἄπειρος, bet negalime jų tapatinti su tuo, ką turi omenyje Anaksimandras sakydamas τὸ ἄπειρον.

⁶³ Thomas Heyd, „And yet she moves! – the earth rests on water: Thales on the role of water in Earth’s mobility and in nature’s transformations“, in: *Apeiron*, De Gruyter, 2014, t. 47, p. 1–28.

⁶⁴ Richard P. Martin, „The Seven Sages as Performers of Wisdom“, in: Carol Dougherty, Leslie Kurke, eds., *Cultural Poetics in Archaic Greece: Cult, Performance, Politics*, Oxford University Press, 1998, p. 108–130.

⁶⁵ Maria-Michela Sassi, *op. cit.*, p. 37.

⁶⁶ Aryeh Finkelberg, „Anaximander’s Conception of the Apeiron“, in: *Phronesis*, Leiden, 1993, t. 38, p. 229–256.

Esminis skirtumas, tarp Talio ir Anaksimandro filosofijų atveriantis prarają, kaip minėta, yra tas, kad Anaksimandras savo sąvoką vartoja kaip ribinį realybės aiškinimo principą, bet ne pradą. Tuo tarpu Talis ir Anaksimenas pasirenka vieną iš elementų kaip pasaulio pradą ir tai jiems padeda sukurti atsakymus į kelis skirtingus, veikiau empirinius, klausimus, bet nieko daugiau. Galime teigti, kad Talio vanduo ir Anaksimeno oras tinka priešastinių grandinių kūrybai, bet ne filosofinės teorijos konstravimui. Kitaip tariant, nei Talio, nei Anaksimeno modeliai niekada netapo ir negalėjo pretenduoti į visuminės teorijos statusą.

Antras svarbus šios sąvokos ypatumas yra tas, kad ji apibrėžiama negatyviai. Tai, kad Anaksimandro sąvoka τὸ ἄπειρον yra negatyvi (apofatinė), galime pastebėti ir iš tyrėjų pateikiamų interpretacijų. Visais atvejais interpretuojant τὸ ἄπειρον sąvokos prasmę, dėmesys atkreipiamas į naudojamą *α privativum*. Taigi kiekvieno aiškinimo atveju τὸ ἄπειρον yra kažko paneigimas. Pirmos pozicijos atveju paneigiama „ribos“ sąvoka. Taigi τὸ ἄπειρον tampa begalinis – jokios ribos neturintis daiktas. Antru atveju paneigiama galimybė jį „pereiti“, taigi τὸ ἄπειρον tampa „nepereinamu“. Trečiu atveju paneigiamas sugebėjimas jį suvokti, taigi τὸ ἄπειρον tampa „neapibrėžtas“.

Aristotelio liudijime τὸ ἄπειρον aptariamas taip pat apofatiškai:

Negana to, [τὸ ἄπειρον yra, – M. D.] dar ir nesukurtas (ἀγένητον) bei nesunaikinimas (ἄφθαρτον), tiek kiek jis yra kažkoks pradas (ἀρχή). [...] Ir tai yra dieviška: nes tai yra nemirtinga (ἀθάνατον) ir nesugriaunama (ἀνώλεθρον), kaip Anaksimandras ir daugelis iš fiziologų sako.⁶⁷

Taigi čia yra net keturios negatyviai pateikiamos τὸ ἄπειρον savybės: jis nesukurtas (ἀγένητον), nesunaikinamas (ἄφθαρτον), nemirtingas (ἀθάνατον), nesugriaunamas (ἀνώλεθρον)⁶⁸. Visos sąvokos, kaip nesunku pastebėti, prasideda *α privativum*, kuris panaudotas ir pačioje τὸ ἄπειρον sąvokoje.

Τὸ ἄπειρον negatyvus apibrėžimas taip pat glaudžiai siejasi su natūralistinės pozicijos atsisakymu. Kaip jau buvo minėta, Anaksimandro sąvoka nėra tapatinama su jokiū empiriniu elementu. Negana to, τὸ ἄπειρον užima radikalią poziciją su imanentiniais pasaulio apibrėžimais apskritai. Anaksimandras ne tik teigia, kad pasaulio aiškinimo principas negali būti vanduo ar oras, jis teigia, kad toks principas iš viso nėra įprasto empirinio pasaulio

⁶⁷ *Anaximand.* D9 LM = A15 DK (Arist. *Phys.* 3.4 203b7–15).

⁶⁸ Pirmi du apibūdinimai gali būti kvestionuojami kaip priklausantys būtent Anaksimandru, tačiau kiti du abejonių nekelia.

dalys. Todėl jį galime vadinti ribine sąvoka, t. y. tokia sąvoka, kuri tampa galutiniu mąstymo objektu – savita „demarkacine linija“.

IV. Filosofiniame kontekste galime aiškiai matyti, kad Anaksimandro modelis skiriasi savo abstraktumo ir interpretatyvumo lygiu nuo kitų Jonijos filosofų natūralistinių pozicijų. Koks būtent yra tas „abstraktumas“, kurį pasiekia Anaksimandras? Kodėl skaitydami jo tekstus galime atlikti geresnę interpretaciją negu Talio ar Anaksimeno atvejais? Taip yra dėl dviejų priežasčių:

- 1) Anaksimandras nepasirenka jokie specifinio elemento, t. y. savo pasaulio aiškinimo principo netapatina su jokia empiriniu objektu. Tuo tarpu Talis ir Anaksimenas pasirenka gerai pažįstamus elementus;
- 2) savo pasirinktą principą Anaksimandras apibrėžia negatyviu būdu. Taigi mes ne tik negalime τὸ ἄπειρον redukuoti į kokį nors pradą, bet apskritai negalime jo laikyti empirinio patyrimo objektu, veikiau, pavartokime anachronistinį apibūdinimą, tai yra bet kokio patyrimo galimybės sąlyga.

Tad nors Anaksimandro sąvoką vadinti transcendentaline būtų anachronistiška, tačiau galime pripažinti, kad ji savo pobūdžiu panaši į vėlesnes metafizines ribines sąvokas (kaip Platono ἰδέα ar Aristotelio οὐσία arba μορφή). Galbūt τὸ ἄπειρον galime laikyti jų visų pirmtake, pirmu tūkstantmečio filosofijos statinio akmeniu.

ANAXIMANDER AND THE SEARCH FOR THE LIMITARY CONCEPT

Summary

This article examines the nature and possible meaning of the first philosophical term τὸ ἄπειρον introduced by Anaximander. Anaximander's term is explained through the analysis of interpretations of the term by Burnet, Zeller, Kahn, Vernant, Couprie, and Priou. All the different approaches of these authors show that the term is of an abstract nature, which distinguishes Anaximander from all other contemporary thinkers (like Thales and Anaximenes). This 'abstractness' of the term mainly stems from two points: (1) it is not one of the well-known elements, like water or air, and (2) it is defined in a negative way. So τὸ ἄπειρον is not empirical in its nature and it also defies usual empirical apperception. Rather, it is a limitary concept used to explain reality. In a sense, though anachronistically, it could be called a transcendental term.

